

Martyna Pluta

ORCID: 0000-0002-7326-0976

Akademia Ignatianum w Krakowie

Jan Stanisław Dorman – twórca, pedagog, reżyser, dyrektor teatru

Jan Stanisław Dorman – Author, Pedagogue, Stage Manager
and Theatre Director

STRESZCZENIE

Jan Stanisław Dorman (1912–1986) – pedagog, twórca, aktor, reżyser, dyrektor teatru, plastyk. Jan Dorman jednocześnie zachwycony dziecięcą zabawą oraz twórczością teatralną, zaczął stwarzać miejsca, gdzie dzieci mogły poprzez własną aktywność artystyczną wyrażać siebie. Był twórcą i dyrektorem Teatru Dzieci Zagłębia w Będzinie, który do dzisiaj nosi jego imię. Jan Stanisław Dorman w swojej aktywności teatralnej zawierał działania terapeutyczne, które miały przywrócić dzieciom radość, utraconą podczas II wojny światowej.

SUMMARY

Jan Stanisław Dorman (1912-1986) – a pedagogue, author, actor, theatre director, and artist. Jan Dorman, fascinated both with children's play and theatre, began to create places where children could express themselves through their own artistic activity. He was the creator and director of the Theatre of Children of Zaglebie in Będzin, which is named after him. In his theatrical activity, Jan Stanisław Dorman included therapeutic activities that were supposed to restore children's joy lost during World War II.

SŁOWA KLUCZOWE

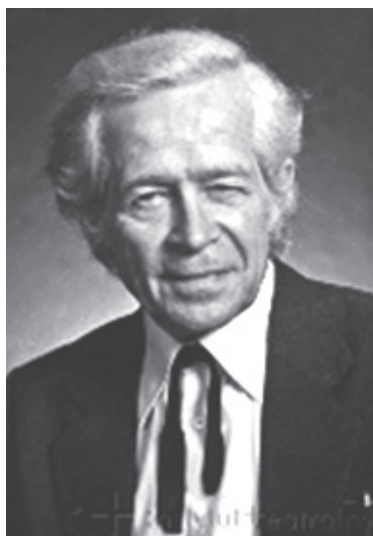
Jan Dorman (1912–1986), pedagog, Teatr Dzieci Zagłębia, reżyser, sztuka, teatr lalkowy.

KEYWORDS

Jan Dorman (1912–1986), pedagogue, Theatre of Children of Zaglebie, theatre director, art, puppet theatre

Wprowadzenie

Jan Stanisław Dorman – syn Stanisława i Jadwigi, urodzony 11 marca 1912 roku w Dębowej Górze – obecnej dzielnicy Sosnowca. Bezsprzecznym jest fakt, iż Jan Dorman zawdzięcza początek swojej przygody w teatrze swojej ciotce – Zofii Niewęgłowskiej – ówczesnej aktorce i śpiewaczce. To właśnie dzięki niej młody Jan Dorman miał możliwość bliskiego kontaktu z teatrem. W 1927 roku piętnastoletni Janek rozpoczął swoją naukę w Męskim Seminarium Nauczycielskim im. Adama Mickiewicza w Sosnowcu pod dyrekcją Władysława Mazura. Seminarium było miejscem kształcenia pedagogicznego, a także artystycznego, dlatego też Dorman mógł wykazać się podczas prowadzenia koła teatralnego, którego spektakle były wystawiane w Miejskim Teatrze w Sosnowcu. Dla młodego twórcy było to ogromne wyróżnienie. Dorman przygotował wówczas: *Fraszki Kochanowskiego*, *Odprawę posłów greckich* oraz *Słomkowy kapelusz*. Seminarium ukończył w 1933 roku¹.

Po skończeniu Seminarium Nauczycielskiego w 1934 roku Dorman pracował jako nauczyciel na Polesiu. Praca ta wymagała od niego dużego zaangażowania, ludzie żyli w biedzie, a ponieważ dzieci w zaborze rosyjskim nie miały obowiązku szkolnego, skutkowało to powszechnym analfabetyzmem. Dorman dostrzegł kluczowy problem wśród dzieci, które nie miały chęci poznawania otaczającego ich świata, a także nie wykazywały chęci do nauki. Postanowił więc podjąć działania mające na celu wzbudzenie aktywności dzieci, które opierał na inscenizacji i zabawie. W 1938 roku Dorman wziął ślub z Janiną Polańską, która również skończyła Seminarium Nauczycielskie w Sosnowcu, oraz była nauczycielką na Polesiu. Oprócz tego, że była żoną Dormana, była towarzyszką i współpracownicą wszelkich przedsięwzięć, jakie organizował. To dzięki swojej żonie zdecydował się podjąć kolejny krok związany ze swoją edukacją. Po namowie postanowił zdawać na Akademię Sztuk Pięknych w Krakowie.

¹ Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszeńskiego, *Jan Dorman*, http://www.dorman.e-teatr.pl/jan_dorman.html [dostęp: 22.04.2019].

Studia zaczął jesienią 1938 roku w tzw. szkole Dadleza. Ze względu na problemy finansowe musiał podjąć pracę. Pierwszym miejscem pracy Dormana była świetlica Polskiego Białego Krzyża – tam prowadził teatr i chór. Późniejszym miejscem zatrudnienia był Dom Tramwajarzy na Krzemionkach gdzie miał posadę wychowawcy. To miejsce było dla niego inspiracją, gdyż z fascynacją obserwował zabawę dzieci, a konkretnie był zdumiony ich inwencją twórczą. W tym samym czasie poznał również Stefana Szumana – profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, który później stał się współpracownikiem Dormana aż po kres swojego życia.

Późniejszy okres był trudny dla Dormana. Wybuch wojny przerwał jego studia na Akademii Sztuk Pięknych oraz zmusił do porzucenia pracy wychowawcy. Dorman nie ukończył studiów, jednak doświadczenie, jakie zdobył, zarówno podczas studiów jak i podczas pracy, było dla niego inspiracją oraz motywacją do dalszych działań pedagogicznych².

Działania na ziemiach Śląska

W 1939 rok urodził się syn Janiny i Jana – Jacek. Było to pierwsze z czworga dzieci, które przyszły na świat tuż po wojnie, kolejno: Krzysztof, Dorota i Iwona. Dormanowie przeprowadzili się do Sosnowca, gdzie Janina i Jan podjęli pracę w sosnowieckich szkołach. Tutaj rozpoczęła się misja Dormana, która miała na celu przypomnienie dzieciom, czym jest zabawa. Wiedział, że dzieci mają złe doświadczenia po wojnie, dlatego też chciał przywrócić uśmiech na ich twarzach. Tak powstał Międzyszkolny Teatr Dziecka. Debiutem Teatru był spektakl pt. *Malowane Dzbanki*, w który zaangażowano 120 dzieci. Spektakl wystawiono we wrześniu 1945 roku. Przedstawieniem tym Dorman zaistniał w świecie kultury oraz podbił serca widzów. Fragmenty zostały zarejestrowane przez Polskie Radio Katowice, z którym Dorman podjął współpracę. Spektakl prezentowano jeszcze trzy razy, w tym w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Krakowie w odpowiedzi na zaproszenie wyżej wspomnianego Stefana Szumana. Dzięki współpracy obu pedagogów powstał kurs dla kierowników teatrów dziecięcych w Wiśle, którego kierownictwo objął Dorman³. Miał on na celu pomoc nauczycielom i wychowawcom, którzy chcieli podjąć się w swoich szkołach prowadzenia teatrów dziecięcych.

² E. Tomaszewska, *Jan Dorman*, <http://encyklopediateatru.pl/autorzy/4567/jan-dorman> [dostęp: 22.04.2019].

³ Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego, *Jan Dorman*, http://www.dorman.e-teatr.pl/jan_dorman.html [dostęp: 25.04.2019].

Oprócz angażowania dzieci w grę aktorską, Dorman wyznaczał im także zadania związane z technicznym przygotowaniem spektaklu. Dzieci przygotowywały scenografię, kostiumy co – zdaniem Dormana – było aspektem psychologicznym, biorąc pod uwagę pracę zespołową. Tą właśnie drogą powstało laboratorium teatralne, w którym dzieci słuchały czytanych opowieści, wierszy, a także audycji radiowych, które kolejno były materiałem do improwizacji. Uczestnicy mogli wówczas wykazać się twórczością, wzmocnić wiarę we własne możliwości, a także przełamać wszystkie ograniczenia artystyczne, odkrywając tym samym w sobie talent⁴.

Prócz twórczego działania, teatr Dormana miał na celu oddziaływanie terapeutyczne. Jak mówiła Janina Dorman: „Chodziło o to, żeby dzieci miały teatr. Nie zastanawialiśmy się, czy zarobimy, czy stracimy na tym. Mieliśmy ideę taką: dzieci były z kompleksami powojennymi, dzieciom potrzebna była rozrywka. (...) Stąd powstała koncepcja teatru. To był teatr dzieci, dzieci dla dzieci; dzieci dla siebie grały, uczyły się mówić, uczyły się po prostu być dziećmi”⁵. Dormanowie chcieli ofiarować pokrzywdzonym dzieciom dużo radości, oraz ofiarować spokój i wolność, brutalnie odebrane im przez lata wojny.

Międzyszkolny Teatr Dziecka z czasem stał się Eksperymentalnym Teatrem Dziecka, który był objęty patronatem Zarządu Głównego Związku Zawodowego Górników. Jednak ta współpraca nie trwała zbyt długo. W 1950 roku ZG ZZG w Sosnowcu przestało popierać Eksperymentalny Teatr Dziecka, który w wyniku konfliktu został zamknięty. Dorman walczył o miejsce dla swojego Teatru oraz nieustannie szukał patrona, który mógłby wspomóc jego działania. Po długich staraniach nowym miejscem Teatru stał się budynek Domu Katolickiego przy parafii św. Trójcy. Właśnie tam, w roku 1951, utworzono **Teatr Dzieci Zagłębia (TDZ)** pod dyrekcją Jana Dormana. Stał się on stowarzyszeniem kierowanym przez Radę Nadzorczą oraz kontrolowanym przez Komitet Opiekuńczy. Kiedy już Teatr osiągnął stabilizację, zaczęto pracę nad nowymi spektaklami takimi jak: *Awantura z ogniem* (wg Anny Świrszczyńskiej), *Bracia, O krawcu Procie i Kołku w płocie, O szewczyku Łukaszku, co szył buty dla ptaszków* i wiele innych, które złożyły się na utworzenie pokaźnego repertuaru. Teatr działał prężnie, wystawiając bardzo dużo spektakli. Celem było zdobycie funduszy na dalszy jego rozwój, gdyż warunki panujące w nim nie były przyjazne dla pracowników. Wszystkie przedstawienia musiały być zgodne z wymogami narzuconymi przez Ministerstwo Kultury i Sztuki, które – jak się okazało – było dla TDZ ratunkiem i szansą na rozwój. Z racji tego, iż teatr musiał działać

⁴ Encyklopedia Teatru Polskiego – Jan Dorman, <http://encyklopediateatru.pl/autorzy/4567/jan-dorman> [dostęp: 25.04.2019].

⁵ E. Tomaszewska, *Jan Dorman – wychowawca, inspirator, animator*, [w:] *Jan Dorman i jego teatr/Jan Dorman and His Theater*, red. M. Odziomek, Będzin 2013, s. 126.

zgodnie z zaleceniami ministerstwa, dyrektor Dorman wraz z pracownikami i aktorami mieli praktyczną szkołę zawodu⁶.

Rewolucją w Teatrze Dormana stał się spektakl *Krawiec Niteczka*. Dorman przy jego tworzeniu był zainspirowany dziecięcą zabawą. Aktor miał postępować z lalką jak dziecko podczas zabawy. Stąd wziął się *znak plastyczny postaci scenicznej*, który był niczym innym, jak tylko kreowaniem postaci z prostych przedmiotów – np. Krawiec Niteczka był postacią stworzoną z kija od miotły, na którym znajdowała się głowa. Do kija był również przyczepiony wieszak, na którym wisiała poduszka na igły w kształcie serca.

Podsumowanie

Dorman i jego działania stały się rozpoznawalne w całym kraju. Popularnością cieszyły się interakcje aktorów z publicznością. To wówczas był znak rozpoznawczy TDZ oraz samego Dormana. Każdy spektakl kończył się w teatralnej kawiarni, gdzie aktorzy i twórcy rozmawiali z widzami. Miało to skłonić do odkrywczego interesowania się sztuką. Nie tylko samo zobaczenie spektaklu a żywy odbiór był dla Dormana niezwykle ważny.

W 1976 roku przedwczesna emerytura była dla Dormana odpoczynkiem oraz początkiem nowych działań pedagogicznych. Zaczął wówczas pracę na Wydziale Lalkarskim w Państwowej Wyższej Szkole Teatralnej we Wrocławiu, jako wykładowca, gdzie prowadził przedmiot Elementarne zadania aktorskie. Był laureatem wielu nagród za pracę ze studentami.

Dorman był odkrywcą, poszukiwaczem dotąd nieznanych łądów teatralnego języka. W końcu udało mu się go stworzyć, a sam Dorman stał się ewenementem wśród twórców polskiego lalkarstwa, który nietuzinkowo myślał o teatrze⁷.

Wraz z wystawieniem *Nocy Walpurgii* na podstawie Fausta Goethego w roku 1986, Dorman chciał ukazać wartości takie jak: miłość, prawda i życie pośród innych. Włączył do spektaklu elementy rzeczywistości szpitalnej, która miała być symbolem cierpienia, bólu oraz przyzwyczajenia do śmierci. To były ostatnie akty w życiu Dormana. Zmarł miesiąc po jego wystawieniu.

Teatr w oczach Dormana był czymś więcej niż tylko spotkaniem dziecka czy dorosłego ze sztuką. „W swoich wypowiedziach o teatrze Dorman zwracał uwagę na to, że teatr nie ma definiować myślenia, ale powinien zmuszać do myślenia, otwierać się na tworzenie wspólnej przestrzeni doświadczenia,

⁶ Encyklopedia Teatru Polskiego – Jan Dorman, <http://encyklopediateatru.pl/autorzy/4567/jan-dorman> [dostęp: 25.04.2019].

⁷ A. Rubczak, *Jan Dorman*, <https://culture.pl/pl/tworca/jan-dorman> [dostęp: 29.04.2019].

w której każdy widz, tak dziecko, jak i dorosły, ma szansę konstruować swój własny spektakl – oraz (...) jak najdłużej pozostawiać w sferze własnych „urojeń”, aby nie kosztował psychicznie”⁸.

Bibliografia

Prace zwarte

Tomaszewska E., *Jan Dorman – wychowawca, inspirator, animator*, [w:] *Jan Dorman i jego teatr/Jan Dorman and His Theater*, red. M. Odziomek, Wyd. Teatr Dzieci Zagłębia im. J. Dormana w Będzinie, Będzin 2013.

Wiśniewska M., *Zatrudnić widza. Twórczość Jana Dormana w świetle zwrotu performatywnego w sztuce*, [w:] *Dziedzictwo Awangardy a Edukacja Artystyczna. Pomiędzy dziełem, zdarzeniem i doświadczeniem*, red. M. Moszkowicz, B. Stano, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2015.

Netografia

Encyklopedia Teatru Polskiego – Jan Dorman, <http://encyklopediateatru.pl/autorzy/4567/jan-dorman> [dostęp: 25.04.2019].

Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego, *Jan Dorman*, http://www.dorman.e-teatr.pl/jan_dorman.html [dostęp: 22.04.2019].

Rubczak A., *Jan Dorman*, <https://culture.pl/pl/tworca/jan-dorman> [dostęp: 29.04.2019].

Tomaszewska E., *Jan Dorman*, <http://encyklopediateatru.pl/autorzy/4567/jan-dorman> [dostęp: 22.04.2019].

⁸ M. Wiśniewska, *Zatrudnić widza. Twórczość Jana Dormana w świetle zwrotu performatywnego w sztuce*, [w:] *Dziedzictwo Awangardy a Edukacja Artystyczna. Pomiędzy dziełem, zdarzeniem i doświadczeniem*, red. M. Moszkowicz, B. Stano, Kraków 2015, s. 219.